

КОГНІТИВНА ЛІНГВІСТИКА

*Іван Бехта, Оксана Гураль
(Львів)*

КОМПОЗИЦІЙНО-МОВЛЕННЄВІ ЗАСОБИ ЕКСТЕРІОРИЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИЙ ПЕРСОНАЖ У ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОМУ РОМАНІ М. АМІСА

Розглядається проблема розкриття специфіки та системи засобів реконструкції концепту ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИЙ ПЕРСОНАЖ. Наслідком застосування дискурсних стратегій деконструкції до концепту особистості в англomовному постмодерністському (або, інакше, експериментальному) романі є концепт дефрагментованого, децентрованого, амбівалентного та інтровертного персонажа.

Ключові слова: концепт, персонаж, наративна стратегія, фокалізація, постмодерністський текст.

Рассматривается проблема раскрытия специфики и системы средств реконструкции концепта ПОСТМОДЕРНИСТСКИЙ ПЕРСОНАЖ. Следствием использования дискурсных стратегий деконструкции к концепту личности в англоязычном постмодернистском (или, иначе, экспериментальном) романе является концепт дефрагментированного, децентрированного, амбивалентного и интровертного персонажа.

Ключевые слова: концепт, персонаж, нарративная стратегия, фокализация, постмодернистский текст.

The article deals with the problem of elucidation of the peculiarity and the system of means of reconstruction of the concept POSTMODERN CHARACTER. As a result of application of the discourse strategies of deconstruction to the concept of human being in the English postmodern (or in other words experimental) novel there is a vivid manifestation of the concept of defragmented, decentered, ambivalent, introvert character.

Key words: concept, character, narrative strategy, focalization, postmodern text.

Проблема вивчення специфіки реконструкції та смислового наповнення концепту ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИЙ ПЕРСОНАЖ, що своєрідним

текстовим концептом-аномалією в межах концептосистеми британського постмодерністського роману, лежить на перетині наратологічного та поетико-когнітивного підходів. **Актуальність** дослідження тексту саме в цьому напрямку зумовлена антропоцентричним поворотом у лінгвістиці, що робить читацький інтерпретативний механізм, а також концепт ПЕРСОНАЖ – аналог людини у віртуальному світі художнього тексту – предметом мовознавчого аналізу. Релевантність застосування когнітивного підходу до художнього тексту спричинена пошуками універсального механізму його когнітивного опрацювання читачем.

Доробок українських вчених у цій галузі формується науковими дослідженнями, в яких інструментарій когнітивної лінгвістики застосовується для побудови основних лінгвофілософських концептів постмодерністського роману (І.А. Бехта, Г.М. Каратєєва, М.В. Стуліна), вивчення природи механізмів стилетворення та смислотворення (О.А. Бабелюк), а також текстових аномалій постмодерністської прози (Л.В. Короткова). Натепер існують спроби когнітивного моделювання вузьких категорій персонажів на базі прозових творів різних жанрів. Вибір концептів антропоморфного порядку визначався професійною сферою діяльності або особистими ролями персонажів (І.С. Горобець, Г.А. Огаркова, О.Г. Скідан). Водночас комплексне вивчення механізму реконструкції концепту ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИЙ ПЕРСОНАЖ, що охоплює весь спектр персонажів у романах окремого письменника, на матеріалі британського постмодерністського роману Мартіна Аміса проводиться вперше.

Суб'єкт такого роману сприймається читачем як своєрідний текстовий концепт-аномалія. **Метою статті** є з'ясування способів реконструкції концепту ПЕРСОНАЖ, що носить ознаки дефрагментації, децентрації, амбівалентності та інтровертності, у постмодерністських романах М. Аміса. Поставлена мета зумовлює потребу виконання таких **завдань**: 1) виокремити диференційні ознаки, що дають підстави для класифікації концептів ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИЙ ПЕРСОНАЖ у романах М. Аміса; 2) з'ясувати специфіку читацької реконструкції кожного з них.

Постмодерністський твір є аструктурним, ризоморфним середовищем смислогенезу [5, с. 823]. Складність тексту потребує читача, що здатен кооперувати, „читача-співучасника, читача-супутника з таким інтелектом та увагою, як у автора” [3, с. 31]. Концепт тексту і суб'єкта змінюється через руйнування класичної структури твору,

порушення цілісності, зв'язності, хронотопу, ідентичності суб'єкта. Концепт ПЕРСОНАЖ – результат взаємодії когнітивних схем читача з текстовою інформацією твору, що включає координацію низхідних (від концепту до тексту) та висхідних (від тексту до концепту) потоків інформації. Засобами об'єктивації концепту в творі є лексеми-експлікатори, пов'язані з підконцептами-атрибутами і профілізовані автором фрагменти тексту, що апелюють до них імпліцитно. Наслідком застосування дискурсних стратегій деконструкції до концепту особистості у постмодерністському (або, інакше, експериментальному) романі є концепт дефрагментованого, децентрованого, амбівалентного та інтровертного персонажа.

Дефрагментованість концепту ПЕРСОНАЖ – домінантна стильова ознака експериментального роману, пов'язана із баченням постмодерної людини як фрагментованої особистості, носія ідентичностей. „Персонажі є місцем локації абстрактних голосів, що витікають та вливаються назад у слабо окреслені єдності, що мали б означати структуру персонажа” [6, с. 61]. Такого результату досягнуто через нарративні стратегії, скеровані на деконструкцію ключових центрів твору: автора, суб'єкта, тексту.

Надання одному персонажу **кількох власних імен**, що доповнюються кластерами концептуальних атрибутів, за кожним з яких стоїть окрема ідентичність, є одним із способів дефрагментації персонажа. Концепт Мері Лем із роману „*Other People*” [12] формується навколо ключових схем [AMNESIAC, RAPE VICTIM, WAITRESS, GIRLFRIEND, SQUAT RESIDENT]. Перебіг подій роману – це хроніка пригадування другого „Я” персонажа – Амі Гайд. Це власне ім'я є центром акумуляції іншого набору атрибутів [MISSING GIRL, GIRLFRIEND, DAUGHTER, FEMME FATALE]. Діалектика двох „Я” (наївного/фатального, світлого/темного) є способом екстеріоризації концепту „персонаж Мері Лем/ Емі Гайд” у тексті твору. Персонажі є носіями двох або декількох ідентичностей, які існують паралельно (Філдінг Гудні/ Френк-телефон/столкер-трансвестит із роману „*Money*” [11]) або перетинаються (Нікола Сикс / Інола Гей із роману „*London Fields*” [10]) і слугують ілюстрацією розщепленого „Я” персонажа.

Дефрагментація концепту ПЕРСОНАЖ лежить у площині **вибору фокалізатора**. Вибір нарації від другого „Я” („alter ego”) персонажа, що є поєднанням нарації від першої та третьої осіб збалансовує та

компенсує розщеплення персонажа на декілька особистостей (Тода Френдлі, Джона Янга, Гамільтона де Соуза, Оділо Унфердорбена) у романі „*Time's Arrow*”. Водночас вводиться двоголосся, котре додатково розділяє множинного персонажа надвоє: „*We are in this together, absolutely. But it isn't good for him to be so alone. His isolation is complete. Because he doesn't know I'm here” [16, с. 22]. Контамінація нарративної перспективи [2, с. 19], що має місце в цьому випадку, зумовлює існування трьох оповідних інстанцій (наратора, персонажа та колективного наратора) в одній особі: „... *this body I'm in won't take orders from this will of mine. Look around I say. But his neck ignores me. His eyes have their own agenda. Is it serious? Are we okay? I didn't panic. I made do with peripheral vision, which after all is the next best thing” [16, с. 13]. Такий „референційний хаос” розсіює цілісність персонажа, тому збільшуються зусилля читача під час реконструкції концепту ПЕРСОНАЖ, що зумовлює зростання часових затрат на інтерпретацію тексту – факт зафіксований у дослідженнях когнітивістів Д.С. Міялла та Д. Квікена [8].**

Стратегія **децентрації**, або **маргіналізації** персонажа виявляється у виборі особистостей протагоністів романів М. Аміса. „Маргінальне, перебираючи на себе роль нормативного, стає провідною рисою персонажів з усіма соціофобними сплесками та психогенними розладами, що є виявом психопатології, поведінкового й розумового деструктивізму” [2, с.18]. Персонаж стає маргіналізованим через звички (DRUG ADDICT, ALCOHOLIC, SADIST), сексуальну орієнтацію (PERVERT, QUEER, MANIAC), психічні девіації (SCHIZOPHRENIC, AMNESIAC, MANIAC DEPRESSIVE, SUFFERER), ідеологію (NAZIST), субкультуру (PUNK), релігію (MANICHEE), соціальну роль (GANGSTER, POLITICAL PRISONER (ENEMY OF PEOPLE), WHORE, TRAMP, CHEAT, DRUG DEALER, HITMAN) або суспільний прошарок (UPPER CLASS). При портретуванні стану психіки хворої на амнезію у романі „*Other People*” вжито **перифрази** – для змалювання девіантного способу сприйняття дійсності („*the devices on her feet*” (мешти) [12, с. 15], „*a hole in her head*” (рот) [12, с. 28], „*the trolleys, numberless and variegated, queuing and charging along the wide central lanes in vaporous, indocile packs*” (автомобілі) [12, с. 15], „*a window with everything happening on the other side*” (телебачення) [12, с. 51]); та **персоніфікації** психічних явищ та предметів: „*She assumed that that was what memory*

was doing to her” (MEMORY IS A LIVING BEING) [12, с. 21]; „*Mary had an overcoat, one of Sharon’s. It had an orange check and was permanently damp. It lived in her wardrobe. Mary didn’t like it, and it didn’t like Mary much either*” (OVERCOAT IS A LIVING BEING) [12, с. 133]. Девіантний стиль мислення відтворюють концептуальні метафори – FEAR IS A DISH: „*Life is made of fear. Some people eat fear soup three times a day. Some people eat fear soup all the meals there are. I eat it sometimes. When they bring me fear soup to eat, I try not to eat it, I try to send it back. But sometimes I’m too afraid to and have to eat it anyway*” [12, с. 90].

Амбівалентність персонажа – потенційна багатозначність або невизначеність, „закладена у ньому настанова на дво- або поліваріантне прочитання” [1, с. 5]. Вона формується добором **засобів референції**, функція яких полягає в ‘розмиванні’ меж персонажів, створенні двозначності факту їхнього існування. В романі „*Yellow Dog*” слуга має ім’я *Love* – співзвучне з персоніфікованим почуттям кохання: „...*And in came He Zizhen, greatgranddaughter of concubines. Love bade her welcome*” [17, с. 21]. Ім’я коханки короля *He Zizhen*, що збігається з особовим займенником чоловічого роду *he*, відіграє ключову роль у створенні невизначеності щодо статі персонажа: „*He whispered what he had to say, and He whispered back. And He said she understood*” [17, с. 120].

Застосування **техніки змінної фокалізації** на глобальному рівні має місце у романі М. Аміса „*Success*”. Чергування поглядів персонажів – зведених братів Теренса Сервіса та Грегорі Райдінга – суворо дотримане у всіх главах роману. Оскільки факти, подані ними, кардинально протилежні, а авторський коментар – відсутній, читач обирає з-поміж двох нарративних перспектив та формує концепти персонажів за умов суперечливої інформації. Але двозначність усувається в кінці твору із самовикриттям одного з братів Грегорі Райдінга як „ненадійного наратора”: „*If you believed it, you’ll believe anything. It was a lie. It was a lie. I tell lies. I’m a liar. I always have been. I’m sorry. Here come the secrets*” [13, с. 181].

Актуалізація нового концепту авторським **неологізмом** ‘*murdere*’ [10, с. 1, 3] відіграє важливу роль у створенні амбівалентності. Зміст концепту ПЕРСОНАЖ залишається нез’ясованим до кінця роману навіть для самого наратора: „*You’re hard to categorize, even in*

the male fantasy area. Maybe you're a mixture of genres. A mutant ... You're definitely something of a Sack Artist. And a Mata Hari too. And a Vamp. And a Ballbreaker. In the end, though, I'm fingering you for a Femme Fatale" [10, с. 260].

Створення амбівалентності через **смісловий алогізм** знаходимо у романі „*Time's Arrow*”. Поверхнєве прочитання фрагмента сприяє розумінню персонажа як вандала, але логіка внутрішньо текстового світу суперечить здоровому глузду, знанням актуального світу, що створює семантичне текстове напруження [4, с. 7], незважаючи на граматичну та лексичну узгодженість слів: витягнув цибулини квітів із землі – висушив – склав у пакет – заніс у магазин, щоб поміняти на гроші; бур'яни посадив у землю: „*All the tulips and roses he patiently drained and crushed, then sealed their exhumed corpses and took them in the paper bag to the store for money. All the weeds and nettles he screwed into the soil and the earth took this ugliness, snatched at it with a sudden grip. Such, then, are the fruits of Tod's meticulous vandalism... Destruction – is difficult. Destruction is slow*” [16, с. 26]. До протилежних висновків можна прийти, беручи до уваги контекст цілого роману, в якому руйнується традиційний скрипт людського життя як руху від народження до смерті. Герой мандрує у зворотному напрямку. Отже, трактуючи контекстуальне значення дієслів як протилежне їхньому семантичному значенню, вдається досягти розуміння, що дії персонажа насправді змальовані у зворотному порядку. У наративі постмодернізму, який Л. Хатченон називає саморефлексивним, інтроспективним, нарцистичним, автореференційним [7, с. 1–2], манера та стиль оповіді набувають більшої ваги, ніж її зміст. Присутність персонажа/натора або персонажа/автора зумовлює перетворення оповіді на документування процесу „побудови вигаданого світу і конструктивного творчого існування мови” [7, с. 30]. **Інтровертний** персонаж формується цілеспрямованим вибором типу нарації та фокалізації для фокусування уваги читача на розумових діях персонажа, рефлексіях, станах, процедурах самоаналізу. Техніка змінної фокалізації зумовлює існування двох персонажів-наторів у романі „*Success*” [13]. Роман у формі щоденника („*The Rachel Papers*” [15]) або роман, що містить окремі вкраплення зі щоденника („*London Fields*” [10]), розкриває внутрішній світ персонажів-наторів Чарльза Хайвея та Самсона

Янга. Предметом експлікованої рефлексії є ідентичність персонажа („*What persona would I wear? On the two occasions I had seen her last August I underwent several complete identity-reorganisations, settling finally somewhere between the pained, laconic, inscrutable type and the knowing, garrulous, cynical, laugh a minute, yet something demonic about him, something nihilistic, muted death-wish type*” [15, с. 45]) і процес написання твору: „*Chapter 7 looms like Keith’s tower block. A fortress. There’s no way in*” [10, с. 99]; „*There is no language for pain. Except bad language. Except swearing. ... Jesus. Pain is its own language*” [10, с. 349]; „*I lay down my life or what’s left of it for this lousy novel and do I get any thanks?*” [10, с. 137].

В інших випадках персонаж не є наратором (Річард Тул, „*The Information*” [14]), зате обрана саме його оповідна перспектива, котра уможливорює концептуальне моделювання його рефлексій. Поява автора-персонажа (Мартіна Аміса, „*Money*” [11]) чи його двійника з ініціалами М.А. (Марк Оспрі, „*London Fields*” [10]) у творі підкреслює його фіктивність та уможливорює змалювання автора-персонажа власними очима та інших персонажів. Проблематика концепту дійсності через злиття сновидінь, видінь, галюцинацій [9, с. 31] має місце в романі „*Other People*” [12]. Символічний прийом знаходження свого „Я” у дзеркалі стає ключовою точкою у пошуках справжньої ідентичності персонажа Мері Лем, свідомість якої після втрати пам’яті є предметом оповіді: „*The instant she threw the switch a face reared out of the glass, in exultation, in relief, in terror. She had done it. She had torn through the glass and come back from the other side. She had found her again. She was herself at last*” [12, с. 185].

Словом, концепт ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИЙ ПЕРСОНАЖ у романах М. Аміса поданий чотирма категоріями концептів – дефрагментованого, маргіналізованого, амбівалентного та інтровертного персонажа. Реконструкція кожної з них характерна складністю, що включає мобілізацію читацьких зусиль у напрямку декодування авторських нарративних стратегій, прийомів портретування концепту особистості, цілеспрямованого вибору мовних засобів, що втілюють базові атрибути твору постмодернізму – діалогічність, мовну гру, саморефлексивність, метафікційність, іронічність. Семантико-змістові риси концепту ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИЙ ПЕРСОНАЖ є перспективою подальшого дослідження.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бабелюк О. А. Функції стилістичних прийомів в американському постмодерністському текстотворенні / О. А. Бабелюк // Наукові записки. – Кіровоград : РВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2011. – Вип. 96 (1). – С. 3–9. – (Серія : Філологічні науки (мовознавство)).
2. Бехта І. А. Оповідний дискурс в англомовній художній прозі: типологія та динаміка мовленнєвих форм : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / І. А. Бехта. – К., 2010. – 36 с.
3. Зубрицька М. Homo legens: читання як соціокультурний феномен / М. Зубрицька. – Львів : Літопис, 2004. – 352 с.
4. Короткова Л. В. Семантико-когнітивний та функціональний аспекти текстових аномалій у сучасній англомовній художній прозі : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / Л. В. Короткова. – К., 2001. – 20 с.
5. Постмодернизм. Энциклопедия / [Сост. и науч. ред. А. А. Грицанов, М. А. Можейко]. – Минск : Книжный дом, 2001. – 1040 с.
6. Fokkema A. Postmodern Character: A Study of Characterization in British and American Postmodern Fiction / F. Fokkema. – Amsterdam, Atlanta : Rodopi, 1991. – 205 p.
7. Hutcheon L. Narcissistic Narrative: The Metafictional Paradox / L. Hutcheon. – Wilfrid Laurier University Press, 1980. – 168 p.
8. Miall D. S. Foregrounding, Defamiliarization, and Affect: Response to Literary Stories / D. S. Miall, D. Kuiken // Poetics. – 1994. – № 22. – P. 389–407.
9. Waugh P. Metafiction: the theory and practice of self-conscious fiction / P. Waugh. – Routledge, 1984. – 176 p.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

10. Amis M. London Fields / M. Amis. – Penguin Books, 1990. – 470 p.
11. Amis M. Money / M. Amis. – Penguin Books, 1985. – 394 p.
12. Amis M. Other People: A Mystery Story / M. Amis. – Penguin Books, 1982. – 207 p.
13. Amis M. Success / M. Amis. – Jonathan Cape Ltd., 1985 (1978). – 224 p.
14. Amis M. The Information / M. Amis. – Flamingo : Harper Collins Publishers, 1996. – 494 p.
15. Amis M. The Rachel Papers / M. Amis. – Penguin Books, 1984. – 219 p.
16. Amis M. Time's Arrow / M. Amis. – Penguin Books, 1991. – 176 p.
17. Amis M. Yellow Dog / M. Amis. – London : Jonathan Cape, 2003. – 340 p.